

Nog zijn wij met ons algemeen relaas niet het jaar 1933 genaderd – jaar waarin Hitler in Duitsland aan de macht kwam en die nieuwe periode begon welke tot de Duitse aanval op ons land zou leiden. Wij kunnen, de gebeurtenissen uit die periode beschrijvend, niet telkens op de massale werkloosheid wijzen. Beter leek het ons, haar beknopte beschrijving hier te plaatsen. Maar bij alles wat zich in het kader van ons *Voorspel* in het Nederlands milieu nog gaat afspelen, moet men, meest op de achtergrond, die anonieme massa van werkzame, maar uit hun werk gestoten arbeiders en kleine zelfstandigen zien, georganiseerden en ongeorganiseerden, reglementair-recht- en reglementair-nog-niet-recht-hebbenden, uitgetrokkenen en dubbel-uitgetrokkenen, geregistreerden en niet-geregistreerden: de bij moeder-de-vrouw thuiszittende, dan weer lusteloos naar de stempelokalen slenterende werklozen, altijd gecontroleerd, altijd weer onderworpen aan nieuwe, onoverzichtelijke ambtelijke bepalingen, soms half-en-half levend op de grens van kleine en minder kleine fraudes. En misschien wel met het overheersend gevoel dat zij door hun medemenssen, ook door de nog werkende mede-arbeiders in de steek gelaten waren: die slagersknecht die fluitend voorbij fietste, die schilder die daar op zijn ladder stond, die landarbeider die achter de ploeg liep – zij hadden werk. Was er niet rijkdom genoeg in Nederland? Men hoefde maar om zich heen te zien. Was die maatschappij niet anders te organiseren? Kende de overheid dan geen andere hoogste wijsheid dan ‘aanpassing’ en bezuiniging?

Zien wij op de massale werkloosheid van de jaren '30 als historisch verschijnsel in de Nederlandse samenleving terug, dan is wellicht de betrekkelijke passiviteit waarmee die catastrofe aanvaard werd, het opmerkelijkst – aanvaard door de nog werkenden en door de werklozen zelf. Die vormden geen homogene groep; maatschappelijk gekwetst, wisten zij dat zij, van de overheid afhankelijk, kwetsbaar gebleven waren; zij haakten minder naar revolutie dan naar hun vroegere werk; en bij velen werd de innerlijke aansporing tot actie (wat voor actie? schiep men met demonstraties werkgelegenheid?) door lusteloosheid geremd. Communistische en revolutionair-socialistische groeperingen ontplooiden wel een zekere bedrijvigheid bij de stempelokalen die menigmaal, met name in Amsterdam, tot vechtpartijen met de politie leidde; ook zag de hoofdstad (wij zullen er nog van gewagen) in juli '34 een wanhoopsoproer in de Jordaan – maar het bleef bij die ene uitbarsting. Zeker, er was sprake van politieke radicalisering: wij zezen al op de groei van de CPH en het ontstaan van de OSP als uit de diepe crisis voortvloeiende politieke verschijnselen, en het effect van die crisis op de eerste opbloei van de NSB krijgen wij nog te schetsen. Toch mag men zeggen dat de massale werkloosheid, hoewel zij uiteindelijk een situatie